

Posudek oponenta disertační práce studentky Mgr. Heleny Chalupové
„Revenanti v českém raně novověkém prostoru se zřetelem k evropskému kontextu“
předkládané v roce 2023 na Ústavu českých dějin FF UK

I. Stručná charakteristika práce

Předložená disertační práce se věnuje příběhům o revenantech v raném novověku v českém prostoru, což je téma, které nepatří v domácí historiografii k nejběžnějším. V tom nepochybně spočívá její inovativnost a také obtížnost. Autorka navazuje na několik dílčích případových studií, které se opíraly o příběhy o návratu mrtvých a jejich duší z onoho světa. Autorka se soustředí zejména na shromáždění a představení příběhů o revenantech a jejich uspořádání do tematických skupin podle podobnosti klíčových motivů. Jedná se o interpretačně náročné téma, které vyžaduje dobrou znalost různých disciplín, nejen historie, ale také etnologie, dějin teologie a podobně.

II. Stručné celkové zhodnocení práce

Předložená práce svědčí o velkém zaujetí autorky pro zkoumané téma a přináší nesporně řadu objevených příběhů o revenantech, které jsou strukturovány do tematických skupin podle podobnosti určitých motivů (podoba, místo a čas, mše apod.), případně v jedné kapitole podle žánru a typu média, v němž byly publikovány (12. kapitola Revenanti v žurnalistice). Autorka se téma snaží zasadit do kontextu předchozích období (2.3 a 2.4 Revenanti v antickém období a ve středověku) a do souvislosti s dobovými představami o dobrém umírání a řádném pohřbu (kap. 1 Poslední věci člověka a začátek konce). Práce postrádá nebo nedostatečně reflektuje několik poměrně zásadních částí očekávaných od kvalifikační práce, resp. prezentace výsledků vědeckého výzkumu, a sice dosavadní stav bádání, metodologické ukotvení, charakteristiku způsobu rešerše pramenů a kritické práce s nimi. V některých pasážích se objevilo problematické přejímání formulací ze sekundární literatury.

III. Podrobné zhodnocení práce a jejích jednotlivých aspektů

Argumentace, práce s prameny, metodologie

Klíčovým tématem práce jsou revenanti a příběhy o nich z raného novověku. Je velmi vhodné, že se autorka na počátku věnuje v kapitole 2 z názvem Spektrální úkazy (pojem z oblasti optiky by si zasloužil vysvětlení) definici pojmu revenant. Chápe jej jako zjevení mrtvého člověka, jehož duše se vrací mezi živé. Představuje několik klasifikací (s. 36-38) a charakterizuje víru v revenanty v antice a středověku. Představuje širokou škálu latinských, německých, českých a anglických pojmů, používaných v raném novověku k označení různých zjevení. K pojmům revenant či příběh o revenantech autorka v průběhu práce přistupuje poměrně volně, na

několika místech synonymně používá výrazy „strašidelný příběh“, „víra ve strašidla“ (vč. úvodu, s. 10, cíle a metody, s. 14), na některých místech volně přechází do jiných témat (namísto návratů zemřelých téma nesmrtelnosti atp.), což kategorii revenant poněkud rozmlžuje. Například již úvodní příběh o barvíři Carlu Pragerovi z roku 1718 (s. 9), který otevírá první kapitolu, je z hlediska jasného pojetí revenantských příběhů matoucí – podivuhodný příběh o zjevení se povozu taženého koňmi a následných zmatcích a nepříčetnosti hlavního hrdiny totiž postrádá to podstatné, tedy postavu revenanta.

Za vážný problém předložené kvalifikační práce považuji to, že autorka nedokázala adekvátně a kompetentně popsat dosavadní vývoj bádání o tématu a vysvětlit, jaké si sama klade badatelské otázky, jakým způsobem bude ve výzkumu postupovat a v čem bude spočívat její přínos:

Dosavadní stav bádání (jen s. 11-13) obsahuje stručný výčet některých publikací, které jsou seřazeny do tří nestandardních kategorií: autorka rozlišuje publikace zahraniční přeložené do češtiny, dále předkládá seznam nepřeložené literatury a nakonec české výzkumy. V rámci těchto skupin jsou knihy spíše jen vyjmenovány (Zajímavou se ukázala kniha, Je vhodné prostudovat, Dále jsou stále aktuální knihy...), než aby byl důkladně zhodnocen přístup autorů a jejich přínos k výzkumu tématu. Navíc jsou publikace řazeny bez ohledu na jejich chronologickou posloupnost (návaznost), a chybí tudíž snaha představit vývoj bádání o tématu. S třemi vyjmenovanými kategoriemi navíc autorka zachází nekonzistentně, když do odstavce o domácí historiografii vřazuje odkaz na Benandanty Carlo Ginsburga a další zahraniční literaturu. V případě pokusu představit vývoj domácího bádání o revenantech, který má pouhé tři odstavce, chybí řada titulů, z nichž některé (např. studie Oty Halamy a Tomáše Havelky, Petra Mati aj.) lze považovat za klíčové pro výzkum tématu v raném novověku a bylo by dobré je v úvodu zařadit do výčtu, a také zhodnotit jejich přínos. Řada formulací v této podkapitole i způsob vypořádání se s dosavadním výzkumem se opírá o starší diplomovou práci autorky.

Podobně vágní je úvodní představení pramenné základny (4 odstavce) a zcela chybí popis toho, jak proběhl způsob vyhledávání a sběru pramenů. Autorka především vyjmenovává různé typy pramenů, v nichž je možné očekávat výskyt příběhu o revenantech. Vyhledávané příběhy definuje slovy „subjektivní zprávy a osobní příběhy“ a zde by bylo vhodné vysvětlit, co tím je myšleno. Autorka z tištěné produkce zahrnuje literaturu, již nazývá pohledem soudobých intelektuálů, a dále letáky. Stranou nechává rozsáhlou oblast náboženské literatury, přestože právě tento typ pramenů se v několika málo domácích studiích osvědčil jako hojný zdroj příběhů o revenantech, pouze odkazuje, že barokní exempla jsou již studována (Havelka, Halama). Bylo by tedy dobré vysvětlit, proč tento typ pramenů stojí mimo pozornost předloženého výzkumu. Zásadní pro porozumění způsobu shromáždění pramenů je patrně autorčino vyjádření ohledně obtížnosti soustavně podchytit téma revenantů v pramenech a celá práce tak nakonec dělá dojem spíš náhodného sběru než systematicky promyšleného výzkumu. Nabízí se proto logicky otázka, zda autorka dosáhla skutečně

sestavění reprezentativního vzorku, jak deklaruje v cílech na s. 14 a závěru, resp. v čem tuto reprezentativnost spatřuje.

Ani jednotlivé analytické kapitoly a seznam pramenů v rámci závěrečné bibliografie pak nepřinášejí přesvědčivé důkazy ohledně toho, jakým způsobem probíhala rešerše pramenů, proč byly zvoleny právě tyto archivy a konkrétní fondy. V autoreferátu (nikoli dizertaci) pojmenovává autorka svou rešerši jako „heuristiku pozitivistického typu“, což je rovněž nesrozumitelné a bylo by dobré lépe vysvětlit. V každém případě je škoda, že autorka nerozšířila například svůj korpus editovaných raněnovověkých kronik a pamětních zápisů, v řadě dalších se nachází příhody o revenantech (Václav Nosidlo z Geblic, Jiří Kezelius Bydžovský), a nezahrnula příběhy dochované v pramenech, na něž již upozornila starší literatura (Halama, Havelka, Wolf).

Podobně problematicky je na pouhých dvou stranách představena metodologie, cíle i metody výzkumu jsou formulovány neobratně a nedostatečně. Autorka vymezuje svůj výzkum časově (1500-1800) a geograficky. Definice „území současné České republiky“ je problematická pro realitu raněnovověkého výzkumu, a navíc v průběhu práce nefunguje, když se autorka pohybuje v různých lokalitách skoro celé Evropy, ale také v dalších zemích Koruny české (Slezsko, Lužice). V úvodu deklarovaný cíl srovnat české a britské prostředí není v průběhu práce naplňován. Otázky ohledně originality českého prostoru a vývoje proměny nahlížení na revenanty během sledovaného období se opět do analytické části propisují jen výjimečně. Nejasné je z hlediska metodologie rovněž opakované vyjádření ohledně nemožnosti dokazovat či vyvracet reálnost uvedených případů (autorka tuto tezi používá v úvodu, s. 15, i v závěru), a těžko říct, co autorka myslí pod kategorií reálnost. Odkazování k dějinám emocí je povrchní a bez znalosti recentních výzkumů tohoto směru bádání, jeho způsobu kladení otázek a přístupů k pramenům, a především se objevuje jen v úvodu a v závěru, ale nemá dopad na způsob analýzy příběhů o revenantech. Autorka se téma snaží ukotvit i sociálně (pohřeb ve středních a vyšších vrstvách, s. 17), ale vzápětí používá argumenty z etnografické literatury a lidového prostředí (venkovské usedlosti, s. 18). Dochází tak, zejména v úvodních kontextuálních kompilačních kapitolách, k poměrně chaotickému popisu (autorka střídá čas, území, sociální prostředí) na základě několika málo nekompatibilních knih (Nikolaus Kyll v kombinaci s Navrátilovou a Mikulcem aj.).

Za jádro práce je možno považovat kapitoly 5-14, v nichž se autorka snaží systematizovat nalezené příběhy podle toho, v jakých podobách se v nich revenanti vyskytují, na jakých místech (dům, hrob, mše) a v jaké době. Dále seskupuje příběhy podle dalších specifických okolností, jež je spojuje, jako například podle toho, že v nich vystupuje žena, sebevrah či že se jedná o okolnost související s hledáním pokladu. V jednom případě je klíčem pro seskupení příběhů fakt, že byly otištěny v dobových letáčích.

Autorka pracuje převážně aditivním způsobem, přiřazuje k sobě na základě obsahové podobnosti příběhy o revenantech z různých období (někdy vč. antiky) i zemí z celé Evropy, zachované v různých typech pramenů, charakter pramene až na výjimky příliš nezohledňuje,

a zpravidla se jedná o výčet příběhů a případů, jež autorka převypravuje a na základě podobného vnějšího znaku řadí za sebe jako pozoruhodné (často s pomocí výrazů: Tento příběh se stal..., Poměrně zajímavý případ..., V některých případech..., Je možné uvést příklad..., Jiný podivuhodný případ... apod.). V rámci většiny kapitol tak zpravidla popíše několik příběhů z různých oblastí a období, jimž je společný vytčený rys (například výskyt revenantů v obytném domě, na hřbitově, v určitém stejném čase, v kostele při mši apod.). Poměrně zdařilá je v tomto ohledu podkapitola věnovaná mším duchů, která obsahuje i příběhy z českého prostředí z raného novověku. Některá subtémata s revenantstvím souvisí podle mne okrajově, jako například fenomén nezranitelnosti a odolnosti vůči smrti (kap. 10). Některé kapitoly dělají dojem, že byly původně připraveny jako samostatné texty a vřazeny do dizertace (kap. 10 používá odlišné číslování podkapitol, jiný způsob strukturování textu apod.).

Některé kapitoly otevírají velmi zajímavá témata, bohužel je autorka nijak metodologicky neukotvuje ani neinterpretuje. Příkladem může být samostatná pozornost věnovaná příběhům, v nichž jako svědkyně zjevení či přímo jako revenantky vystupují ženy. Autorka opět shrnuje do jedné kapitoly všechny nalezené příběhy na toto téma různých proveniencí, naznačuje v úvodu dobovou skepsi vůči důvěryhodnosti žen vyprávějících o revenantech, zmiňuje genderově podmíněnou dobovou definici ideální feminity a připomíná infanticidium jako specificky ženskou záležitost, ale nevyužívá téma k hlubší genderově ukotvené analýze a zůstává v popisné rovině.

Problematické jsou pasáže, v nichž se autorka pokouší objasnit vztah mezi vírou v revenanty a konfesí (např. s. 32-33, reformace, pojetí zdrojů spásy, dopady na představu o očistci apod.), kdy autorka objasňuje konfesní kontext nepřesně, povrchně a s neporozuměním pro podstatu věci a chybnou terminologií (teze, že o osudu duší podle reformační představy rozhoduje „počínání konkrétního člověka za života“ neodpovídá ani luteránskému, ani kalvinistickému přístupu). Na stejném principu je založena 4. kapitola s názvem Pohledy soudobých intelektuálů, v níž autorka představuje spisy kněží a dalších vzdělanců, kteří se věnovali víře v revenanty.

Formální úroveň práce:

Práce je dobře strukturovaná. Z hlediska formálního je třeba vytknout řadu stylisticky problematických míst, naproti tomu tam, kde se autorka drží vyprávění příběhů o revenantech, je její styl výrazně lepší a prozrazuje talent pro vyprávění. V práci je řada pravopisných chyb, zejména časté záměny velkého písmena za malé na začátku vět.

K formálním nedostatkům patří také nevhodný způsob členění primárních pramenů a často také nedostatečný způsob jejich evidence v závěrečném seznamu. Například česky tištěné letáky a pamflety jsou zařazeny pod kategorii Archivní prameny, přestože se jedná o staré tisky a mnohdy se nacházejí v knihovnách či muzejních knihovnách. Nejsou identifikovány signaturou a případně odkazem na číslo Knihopisu. Naopak cizojazyčné tisky (neplatí to však o

všech, viz Lauritsch) jsou vyčleněny pod nadpis „Staré tisky“ a není u nich uvedeno uložení, u německých číslo VD, případně link na digitalizovaný přístup. V případě vícedílných prací je nutné v bibliografii odkazovat na konkrétní díl (např. Balbín, Miscellanea, není v textu ani v bibliografii uvedeno, ze které z mnoha knih autorka vychází). Pro obě kategorie pak platí, že autorka nepoužívá systematicky v celé bibliografii buď kompletní nebo zkrácené tituly.

Co se týče seznamu archivních zdrojů, rovněž zde by bylo třeba uvádět nejen název fondu, ale konkrétní využitá či prostudovaná inventární čísla (není vhodné například uvést Oberkonsistorium v Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden, neboť tak vzniká dojem, jako by autorka prostudovala celý fond horní konsistoře, zatímco v textu odkazuje na archiv dvakrát a uvádí konkrétní archiválie).

V některých dlouhých pasážích chybí odkazy na zdroje, například detailní výčet výskytů o mši duchů (s. 87) není podpořen jediným odkazem na zdroje informací. Jindy autorka argumentuje pomocí konkrétní publikace, ale na příslušném místě necituje pasáže, z nichž argumentaci přebírá (s. 34).

Problematická je práce s katalogem Luffera, z něhož autorka přebírá na začátku 10. kapitoly doslovně celá katalogová hesla, včetně jejich grafické úpravy (lomítka oddělující varianty děje; pořadová čísla katalogu), aniž by však doslovně přejaté odstavce náležitě vsadila do uvozovek a jasně tak deklarovala, že se jedná o cizí a jako celek přebíraný text. Tato část práce (s. 108-109) je tak podle mého názoru v rozporu s etickými pravidly vědeckého výzkumu.

Vlastní přínos práce

Práce je původním sestavením složitě nalezené materie a jejím strukturováním do tematických celků. Její přínos spočívá ve vyhledání nových příběhů o revenantech, dochovaných v domácích pramenech, a jejich spojením s příběhy s podobnými tématy z jiných území a období Evropy.

IV. Dotazy k obhajobě

Bylo by možné zhodnotit dosavadní vývoj bádání o příbězích o revenantech v raném novověku v české historiografii? (první impulsy, vývoj, typy využívaných pramenů, inovativní přínosy různých disciplín, klíčová zjištění, výsledky)

Druhý dotaz směřuje ke kapitole 9, která je věnována detailnímu vylíčení příběhu Jana Kunzeho, který se měl odehrát v Horním Benešově ve Slezsku a zachytil jej Martin Weinrich, vratislavský lékař. Příběh je popsán do velikého detailu, autorka vychází při jeho líčení z nejstarší sepsané verze, sleduje další přejímání příběhu v mladších publikacích a jeho oblibu dává do souvislosti s vývojem ve Slezsku a vampyrismem. Ráda bych se zeptala na okolnosti

sepsání příběhu, o nichž autorka uvádí jen to, že Weinrich nebyl očitým svědkem: Kdy příběh sepsal a kdo příběh vydal tiskem? (odkaz v poznámce 375 na Proenmium je nejasný, žádná poznámka pod čarou neobsahuje celý titul a žádný takový titul se nakonec nenachází ani v seznamu zdrojů). Jedná se o samostatný příběh v letáku, či byl součástí rozsáhlejšího pojednání a o jakém tématu? S jakým cílem mohl být příběh publikován, jaké byly intence autora či editorů, věnovali se literatuře a speciálně tématu sběru příběhu o revenantech opakovaně? Směřuji k zaměření pozornosti na typ pramene a jeho kritiku a zhodnocení okolností, za nichž poprvé vznikl a byl publikován příběh, a toho, jak by mohly tyto informace posloužit k interpretaci vzniku příběhu?

V. Závěr

Předložená práce má potenciál stát se důležitým příspěvkem ve výzkumu dosud jen okrajově řešené problematiky. Práce by si však zasloužila lépe metodologicko-historiograficky ukotvit, posílit interpretační potenciál jednotlivých tematicky strukturovaných kapitol, opravit nekorektní zacházení se sekundárními zdroji, sestavit správně bibliografické seznamy a naposledy nechat projít stylistickou a gramatickou korekturou.

Předběžně klasifikuji předloženou disertační práci jako *neprospěl/a*.

1.12. 2023

doc. Mgr. Radmila Prchal Pavlíčková, Ph.D.

Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci